

## КАНЦЭПТ ЖОНКА Ў БЕЛАРУСКІХ І РУСКІХ ПАРЭМІЯХ

*Л. Г. Шасцярнёва*

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,  
вул. Кальварыйская, 9, 220004, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь,  
shesternjova@bsu.by*

Разглядаецца семантыка канцэпта *жонка* ў беларускіх і рускіх парэміях. Выяўлены групы парэмій, праз якія паказана ў абодвух народаў роля жанчыны ў сям'і, яе адносіны да дзяцей і мужа, лепшыя якасці ідэальнай жонкі.

**Ключавыя словы:** парэміі; жонка; баба; муж; замужжа; здрада; сям'я; дзеці.

## CONCEPT WIFE IN BELARUSIAN AND RUSSIAN PAREMIAS

*L. G. Shastsarneva*

*Belarusian State University,  
9, Kalvariyskaya Str., 220004, Minsk, Republic of Belarus  
Corresponding author: L. G. Shastsarneva (shesternjova@bsu.by)*

The semantics of the concept of wife in Belarusian and Russian paremias is considered. The groups of paremias were revealed. Through this groups the role of a woman in the family, her attitude to children and husband, the best qualities of an ideal wife are shown in both nations.

**Key words:** paremias; wife; grandmother; husband; marriage; betrayal; family; children.

Парэміі з'яўляюцца значным складнікам культуры народа, яго скарбам, якім ён валодае з даўніх часоў і якім узбагачае новыя пакаленні. Як правіла, для прыказак і прымавак характэрны не толькі назіральнасць, жыццёвы досвед, але і выразнасць, гумар, іронія, разумны сэнс, у іх адбіліся вопыт гаспадарання, этычныя нормы, узаемаадносіны людзей, у тым ліку стаўленне да жонкі. Парэміі рэдка проста канстатуюць нейкі факт, а рэкамендуюць ці перасцерагаюць, ухваляюць ці асуджаюць.

Канцэпт *жонка* – адзін з найважнейшых канцэптаў, які адлюстроўвае аблічча той ці іншай культуры. Уяўленні пра канцэпт на ўзроўні традыцыйнай лінгвакультуры прадстаўляюць прыказкі, прымаўкі і фразеалагізмы. Спроба даследаваць канцэпт «жанчына» на такім моўным матэрыяле была зроблена Ю. Сямашкам [1; 2], але навуковец у якасці базы даследавання абмежаваўся толькі выданнямі «Слоўніка фразеалагізмаў беларускай мовы» І. Лепешава і «Слоўніка беларускіх прыказак» І. Лепешава, М. Якалцэвіч. У гэтай працы ў якасці базы даследавання былі выкарыстаны іншыя выданні: «Словарь русских пословиц» [3] і двухтомны зборнік «Прыказкі і прымаўкі» [4; 5].

Для аналізу спецыфікі лексемы *жонка* патрэбна звярнуцца да слоўнікавай трактоўкі. Так, па дадзеных этымалагічнага слоўніка фарміраванне зместу лексемы «жонка» першапачаткова мела больш шырокае, зборнае значэнне: «Жонка, жынá (Бялк.), жынка (Сл. паўн.-зах.). Рус. жена, женка, жонка, укр. жінка ‘жонка; жанчына’, польск. żonka памянш. ад żona ‘жонка’, серб.-луж. žonka ‘тс’, славен. ženka ‘тс’, ‘самка’. Ст.-слав. жена ‘жонка; жанчына’. ‘Жанчына’ супастаўлялі з \*g’ep- ‘нараджаць’» [6, с. 284].

У парэміях канцэпт *жонка* асэнсоўваецца ў межах розных апазіцый. Напрыклад, «добрая (хорошая) – дрэнная (плохая, худая)». У парэміялагічным фондзе беларускай і рускай моў гэта група з’яўляецца самай шматлікай. Добрая жонка ўяўляецца як найвялікшае шчасце і дабро: *Добрая жена дом сбережет, а плохая – рукавом разнесет (растрясет); Добрая жена да жирные щи – другого добра не ищи; Добрая жена – веселье, а худая – [злое] зелье; Добрая жена – лопата, а худая жена – метла: одна в дом, а другая из дома загребаает; З добраю жонкаю гора – паўгора, а радасць удвайне; Калі добрая жонка, то гора напалову, а радасць удвая; Калі баба добра, то ўсё добра; Добрая жонка цяплей за валёнкi. Добрай жонцы прыпісваліся такія якасці, як гаспадарлівасць, беражлівасць, страннасць: *Выбирай жену не в хороводе, а в огороде; Мая жоначка – божья пчолачка; Добрая жена хозяйству научает, а злая от дома отлучает; Шукай жонку не на йгрышчы, а на ржышч; Не выбірай дзеўку ў карагодзе, а шукай у агародзе; Не выбірай дзеўку да касцёла ідучы, а выбірай дзеўку лён тручы.**

Дрэнная жонка паказваецца як злосная, здольная да сварак жанчына: *Злая жена сведет мужа с ума; Злая жена – засада спасению; Червь дерево тлит, а злая жена дом изводит; Лучшие есть хлеб с водою, чем жить со злою женою; Перед злой женой сатана – младенец непороч-*

*ный; Лучшие жить со змеею, чем со злою женою; Злая жена – злее зла; Всех злыдней злее злая жена; Силен хмель, сильнее хмеля сон, сильнее сна злая жена; От злой жены одна смерть спасает, да пострижение; Сварливая жонка горш, чым каню хамут; Як баба ругнеца, дык зямля на тры сажні гарыць; Баба – піла тупая, далявая.*

Канцэпт «жонка» часта прадстаўлены парэміямі з лексемай «баба» ў складзе, бо гэта найменне, якое замацавана ў беларускай культуры са значэннем «замужняя жанчына». Беларускія парэміі паказваюць жанчыну наступным чынам: жонка – гэта важная частка сям’і, на ёй трымаецца ўся хатняя гаспадарка, але вядзе яе жонка пад пільным і жорсткім кіраўніцтвам мужа, самастойнасць ці першынство расцэньваецца негатыўна. Парэміі адлюстроўваюць часцей негатыўнае стаўленне да жанчын у параўнанні са статусам жанчыны ў дзявочым узросце, жанчыне ўласцівы чулінасць, балбатлівасць, непатрабавальнасць, часам настойлівасць. У «Слоўніку сінонімаў і блізказначных слоў» лексема *жонка* мае наступныя семантычныя варыянты: *баба, кабета, палавіна, старая, абранніца; прынцэса (перан., разм.); дружына (абл.)* [7, с. 212]. Пры актуалізацыі недахопаў жанчыны лексема *жонка* замяняецца на грубае *баба* з адмоўнай канатацыяй: *Усе дзяўчаты, як цяляты, дык адкуль жа злыя бабы?; Кожная баба – ведзьма; Бог саздаў тры зла – чорта, бабу і казла; Баба горша за чорта; Кожная баба – ведзьма; Баба як чорт: не адкацішся, не адмовішся; Баба з пекла родам; Ці баба, ці д’ябал, то ўсё роўна, бо чорту шмат усяго трэба і бабе такжа.*

У абедзвюх культурах здаўна лічыцца, што жанчына, жонка залежыць ад мужчыны: *Без мужа жена всегда сирота; Жена без мужа – вдовы хуже; Сякі-такі абы быў, абы хлеба зарабіў.* Некаторыя прымаўкі і прыказкі паказваюць на важнасць і неабходнасць для рускага і беларускага народаў не толькі ўдалага замужжа, але і жаніцбы, таму верылі, што дзяўчаты абавязкова павінны выйсці замуж: *Хоть за старика, лишь бы в девках не осталось; Ажаніся, каб дурні перавяліся; Як 23, дык замуж пры, а як 25, дык дома сядзь; Дзявочы век як макаў цвет; Хоць за казла, абы замуж пайшла; Хоць за старца, абы не астацца; Хоць за пенюшка, калі няма жанішка; Выйсці хоць і за лапачь, абы не плакаць; Маўчу, дык пэўне замуж хачу.* Этнографы зафіксавалі звычай вадзіць дзяўчыну на кірмаш, дзе было значна больш шанцаў напаткаць жаніхоў з іншых вёсак. Паказальная ў гэтым сэнсе прыказка «*Я за свайго Кузьму любую вазьму, а ты сваю Арынку паводзіш па*

рынку». У прыказках «Замуж, калі хочаш, – не скочыш, а ідзі, калі бяруць», «Хлопец жэніцца, як хлеб ёсць». «Дзеўка выходзіць замуж, як сваты прыйдуць». Традыцыйна лічылася, што ў хлопцаў ёсць перавага пры выбары нявесты перад дзяўчатамі. Вялікім няшчасцем для сям’і было не аддаць замуж дачку маладой: *Маліна не тое, што дзяўчына: чым болей спее, тым смачней бывае; Няма злей асенняй мухі і дзеўкі-векавухі*. Толькі нязначная колькасць беларускіх парэмій ставіць пад сумненне неабходнасць шлюбу (*Адзін Сцяпан – заўсёды пан, а калі і нястача – дзіця не плача; Адна галава – не бяда, а калі і бяда, то адна; Ажаніцца – не напасць, каб жаніўшыся не прапасць*) ці канстатуе факт, што шлюб – гэта зло (*Страчаліся – цалаваліся, у адну хату сьціліся – за чубы ўзяліся; Ажаніся – кепска, не жаніся – яшчэ горш; Гарэлка горкая, ды п’юць, кепска замужам, ды дзеўкі ідуць; Замуж выйсці – гора значь: позна легчы, рана ўстаць*).

Вялікая колькасць парэмій, якія карэлююць з лексіка-семантычным полем *жонка/дзеўка*, маюць структуру, пабудаваную на антанімічных апазіцыях: *Чужая жонка мёдам мазаная, а свая смалою; Усе дзяўчаты добрыя, а адкуль жа бяруцца дрэнныя жонкі?; Чужая жэна – лебедушка, свая – полынь горькая*.

У рускіх і беларускіх прыказках і прымаўках часта можна знайсці падабенства канцэпту. Гэта сведчыць аб агульнасці мыслення, што тлумачыцца агульнымі ўмовамі, агульным узроўнем культурнага развіцця чалавека і агульнасцю чалавечых назіранняў. У іх яркая выяўлена стаўленне гэтых соц്യумаў да жанчыны ў ролі маці: *У сына баліць пальчык, а ў маці сэрца; Як дзіця плача, маткі сэрца з жалю скача; Мила та дорожка, куда я к маме хажывал; Для матери ребёнок до ста лет детёнок; Пры сонейку цёпла, пры матцы добра; Мама крыло і ў мароз цёплае; Нет лучшей дружачки, як родная matka; Жонка для савету, цешча для прывету, а маці радней ўсяго свету*. Таму можна сьвярджаць, што маці для рускіх і беларусаў з’яўляецца самым родным, дарагім і блізім чалавекам, які заўсёды з цеплынёй і ласкай агуляе клопатам і падтрымкай у цяжкую хвіліну жыцця.

Найбольш частотным пачуццём у парэміях пра жанчын лічыцца каханне: *Муж с женой бранится, да под одну шубу ложится; К милому Сереженьке сами бегут ноженьки*. Здаўна лічылася, што жонка на мужа мае значны ўплыў, асабліва ў інтымных адносінах, і яна зможа настаяць на сваім, перамяніць думкі мужа: *Начная зязюля (зязюлька) дзённую перакуе*.

Абодва народы прызнаюць жаночую мудрасць, розум, здольнасць аказваць на мужчыну пазітыўны ўплыў: *Без мужа, что без головы, без жены, что без ума; Бабий ум – бабье коромысло: и криво и забористо на оба конца; Муж у сям'і – галава, а жонка – шыя, куды шыя захоча, туды галава і паверне.* І ў рускіх, і ў беларускіх парэміях адлюстроўваецца той факт, што жанчына патрэбна мужчыне: *Мужчина без жены, что рыба без воды; Рассыпался бы дедушка, кабы его не подпоясывала бабушка; Мужик без бабы, что баня без верха.*

Дзякуючы аналізу практычнага матэрыялу, можна выявіць падабенства тых жаночых якасцей (моцнае фізічнае здароўе, мяккі характар і інш.), што ўхваляюцца ў прыказках беларускага і рускага народаў і якія гарантуюць мір, дастатак, дабрабыт у сям'і: *Благочестивая жена – корона мужа; Брат любіць сясстру багатую, а мужык жонку здаровую.*

І беларуская, і руская парэміялогія прапануе даволі жорсткае абыходжанне з жонкай, скіраванае на выхаванне ў яе паслухмянасці, і асуджае верхавенства над мужам: *Няхай (хай) той быкдохне, якога набора карова; Люби жонку, як душу, а калаці, як грушу; Жонку і змяю на галаве удар; Кого люблю, того и бью; Жену не бить – милым не быть; Женищина с сердцем, муж с перцем – натирай ей нос; Чем больше жену бьешь, тем щи вкуснее; Люби жену как душу, тряси ее как грушу.* У беларускім прыказкавым фондзе можна сустрэць і адваротную, даволі экзатычную, з'яву: *Біла жонка мужыка, рукі закасаўшы, а ён ёй пакланіўся, шапачку зняўшы; Гора табе, воле, калі цябе карова коле.*

Здрада мужа ці жонкі ацэньваецца як магчымая і заўсёды асуджаецца: *Не вер каню, запрагаючы, а маладой жонцы, у дарогу выбіраючыся; Не вер каню ў дарозе, а жонцы дома; Чужая жонка мёдам мазана, а свая смалой; Чужы хлеб – гасцінец, а чужая жонка – прыгажуня; У каханкі смалянны лаўкі; Жонку, стрэльбу і каня можа чалавек паказаць, але ў рукі не даваць; Неверная жена – чужой человек в доме; Сегодня она клянётся до гроба, а завтра гляди в оба; Чужая шуба – не одёжа, чужий мужик – не надёжа; У неё, кроме Нестера, есть шестеро.* Беларускія прыказкі папярэджаюць мужчыну пра рызыкаўнасць здрады: *Чужая мяккая падушка на чужой пасцелі лысіну працярэбіць; Сам сябе загубіш, як чужую кабёціну прыгалубіш; Тот сам себя губит, кто чужую жену любит.*

Такім чынам, у парэміялагічным фондзе беларусаў і рускіх вартасць жанчыны прызнаецца тады, калі яна – жонка ці маці. Ідэальная жонка –

працавітая, гаспадарлівая, паслухмяная і верная (менавіта для гэтага яе трэба біць); жаночае жыццё абмяжоўваецца клопатам пра сям'ю і хатнюю гаспадарку. Прыгажосць выглядае менш прывабнай за багацце і добры нораў. Але з цягам часу прыярытэты для саміх жанчын змяніліся, і сёння яны імкнуцца рэалізавацца і на працы, а незамужняя жанчына больш не атаясамліваецца ў соцыуме з эпітэтамі *няўдалая* ці *нешчаслівая*.

### Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Сямашка Ю. У.* Рэпрэзентацыя канцэптаў «мужчына» і «жанчына» ў парэміях англійскай, рускай і беларускай моў // Труды молодых специалистов Полоцкого государственного университета. Гуманитарные науки. 2015. Вып. 21. С. 46–50.
2. *Сямашка Ю. У.* Сацыяльныя характарыстыкі канцэпта «жанчына» ў фразеалагізмах англійскай, рускай і беларускай моў // Труды молодых специалистов Полоцкого государственного университета. Гуманитарные науки. 2015. Вып. 21. С. 50–52.
3. *Снегирев И. М.* Словарь русских пословиц. Н. Новгород, 1997. 416 с.
4. Прыказкі і прымаўкі: у 2 кн. / рэд. А. С. Фядосік. Мінск: Навука і тэхніка, 1976. Кн. 1. 560 с.
5. Прыказкі і прымаўкі: у 2 кн. / рэд. А. С. Фядосік. Мінск: Навука і тэхніка, 1976. Кн. 2. 616 с.
6. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 3. Г – І / [Р. У. Краўчук [і інш.]; рэдактар В. У. Мартынаў. Мінск: Навука і тэхніка, 1985. 408 с.
7. *Клышка М.* Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў. 2 -е выд., выпр. і дапоўн. [Электронны рэсурс]. URL: <http://www.slounik.org/search?dict=sinonimyk&search=%D0%B6%D0%BE%D0%BD%D0%BA%D0%B0&x=0&y=0> (дата звароту: 20.11.2021).
8. *Пименова М. В.* Методология концептуальных исследований // Антология концептов / под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. Т. 1. Волгоград: Парадигма, 2005. 352 с.